

Norbert Mendecki

Działalność Herca Homberga w Pradze (1818-1841)

Collectanea Theologica 54/3, 69-73

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. NORBERT MENDECKI, WIEN

DZIAŁALNOŚĆ HERCA HOMBERGA W PRADZE (1818—1841)

Po ucieczce z Galicji Herc Homberg nie miał łatwego życia¹. Borykał się przede wszystkim z problemami finansowymi. Jego katechizm *Bne Zion* nie przyniósł mu wiele zysku. Jedyne w Czechach i na Morawach sprzedano znaczną ilość egzemplarzy. W tym okresie wielu dobrodziejów wspomagało Homberga finansowo². Od czasu do czasu „łapał” jakąś pracę w sądownictwie. 21 sierpnia 1814 minister policji wstawił się u cesarza za Hombergiem, aby ten otrzymał posadę nauczyciela religii. Nie przyniosło to jednak rezultatu, bo inny wysoki urzędnik (La Roze) wystawił mu nie najlepsze świadectwo. W miejsce Homberga zamianowano Salomona Herca. Jego następcą był słynny Izaak Noach Mannheimer³. Cesarz jednak chciał naprawdę pomóc Hombergowi. Wynika to z odręcznej notatki cesarza na marginesie polecenia: „Proszę tego nie odkładać do akt. Służcie mi wiedzą, a przy nadarzającej się okazji pomyślę o posadzie dla Herca Homberga”⁴.

Owa okazja nadarzyła się w roku 1818. W tym roku Herc Homberg został zamianowany nadzwyczajnym nauczycielem moralności religijnej z tytułem cesarsko-królewskiego radcy szkolnego. Do jego obowiązków należała inspekcja szkół żydowskich i egzaminowanie kandydatów na rabinów.

W latach 1818—1841 Herc Homberg działał w Pradze. Jak żyli Żydzi pracy w tym czasie?⁵ 19 października 1781 roku wydał cesarz Józef II patent tolerancyjny odnoszący się do Żydów czeskich. 15 grudnia wyszło rozporządzenie dla Żydów Śląska, a 13 lutego 1782 roku dla Żydów morawskich. W myśl tych patentów wolno było Żydom zakładać nowe szkoły przy synagogach⁶. Zakładanie szkół nie było obowiązkowe. Oczywiście koszta związane z powsta-

¹ Por. N. Mendeki, *Zastugi Herca Homberga dla odnowy życia religijnego*, *Collectanea Theologica* 45(1984) z. 1, 57—64; tenże, *Katechizm Herca Homberga „Bne Zion”*, *Collectanea Theologica* 54 (1984) z. 2.

² Poniższe dane pochodzą z: M. Bałaban, *Herz Homberg in Galizien, Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur* 19 (1916) 217—218.

³ Por. B. Suler — E. Staff, *Mannheimer Isaac Noach*, w: *Encyclopaedia Judaica*, XI, Jerusalem 1971, 890—891.

⁴ M. Bałaban, *dz. cyt.*, 218.

⁵ Poniższe dane pochodzą z: R. Kestenberg-Gladstein, *Neuere Geschichte der Juden in den böhmischen Ländern*, I, Tübingen 1969, 34—66.

⁶ R. Kestenberg-Gladstein, *dz. cyt.*, 39.

niem tych szkół ponosiły gminy żydowskie. Od czasów cesarzowej Marii Teresy uczęszczanie do szkół było obowiązkowe. Tam, gdzie nie było szkoły żydowskiej, należało uczęszczać do najbliższej szkoły chrześcijańskiej⁷. Ten ideał jednak nie został nigdy urzeczywistniony. Pomimo tych rozporządzeń dzieci żydowskie słabo uczęszczały do szkół. Sytuacja polepszyła się dopiero później. Jeżeli chodzi o szkolnictwo żydowskie, należy jeszcze wymienić trzy punkty:

1. Żydom zostało powierzone przygotowanie książek do nauczania religii.

2. Najzdolniejsi uczniowie mieli zostać potem nauczycielami.

3. Młodzież żydowska miała też studiować na uniwersytetach.

Żydzi czescy i morawscy posługiwali się na co dzień aż do połowy XIX wieku językiem hebrajskim i żydowskim. W dokumentach i w sądzie używano tych języków rzadko. Wiele dokumentów, jak np. księgi obrzezania, pogrzebowe itp. prowadzono w następujący sposób: jedna strona była pisana po niemiecku, druga natomiast w języku żydowskoniemieckim z hebrajskimi literami. Od roku 1784 musieli Żydzi prowadzić księgi rachunkowe w fabrykach i sklepach w obowiązującym języku państwowym, czyli po niemiecku. Językiem czeskim posługiwano się głównie na wioskach i częściowo w miastach. W roku 1775 stworzono katedrę języka czeskiego na uniwersytecie wiedeńskim, a w roku 1793 na uniwersytecie praskim. Język czeski jako język określonej grupy narodowościowej pojawia się dopiero w drugiej połowie XIX wieku.

Wielką rolę w życiu Żydów praskich odgrywał Ezechiel Landau (ur. 1713 w Opatovie). Był on rabinem najpierw w Brodach, potem w Jampolu. Karierę zrobił w czasie trwania tzw. sporu „Emden — Eibenschitz”⁸. Dzięki nieprzeciętnej mądrości został rabinem Pragi (1754). Tutaj pozostał aż do śmierci w roku 1793. Jego nadzwyczajna uroda przydała mu przydomek *Frauengott* (bożek kobiet). Cesarz Józef II mówił o *Prager Judenpapst* (praskim papieżu żydowskim). Początkowo Ezechiel Landau był przeciwko zakładaniu nowych szkół. W roku 1776 Maria Teresa chciała założyć *Normalinstitut* (instytut powszechny). Przeciwno temu opowiedziała się starszyczna żydowska z Landauem na czele, argumentując tym, że „dzieci potrzebują wszystkich godzin dnia do nauki religii”⁹. Przeciwno powstaniu nowych szkół opowiedział się również kronikarz Abraham Trebitsch z Mikulova w roku 1788: „Wiara ojców traci na respekcie poprzez każdy rozkaz z Wiednia. Powstają szkoły i zakłady dla ka-

⁷ R. Kestenberg-Gladstein, *dz. cyt.*, 40.

⁸ Por. *Ezechiel ben Judah Landau*, w: *Encyclopaedia Judaica*, X, Jerusalem 1971, 1388—1391. J. Eibenschitz (Kraków 1690 — Altona 1764) jako zwolennik sabatianizmu polemizował z J. Emden (Altona 1697—1776), por. G. Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, Jerusalem 1941, 318.

⁹ R. Kestenberg-Gladstein, *dz. cyt.*, 41.

cerzy, dla czytelników, pisarzy i gwałcicieli Tory. Nam trzeba zapomnieć wrodzoną mowę i słowa gramatyką obmierzać”¹⁰.

19 listopada 1781 roku (miesiąc po wydaniu patentu tolerancyjnego) odbyło się posiedzenie w żydowskim ratuszu. Przewodniczącym zebrania był królewsko-książęcy radca szkolny Ferdynand Kindermann. W czasie posiedzenia postanowiono zorganizować dla nowej szkoły trzy ogrzewane pokoje. W tych pomieszczeniach ma pracować czterech nauczycieli za odpowiednim wynagrodzeniem. Dzieci będą uczęszczały od 11 roku życia. Ustanowiono też godziny nauczania: w zimie w godzinach 17—19, a w lecie godz. 10—12 i 17—19. Piątek i sobota są wolne od zajęć. Nauka trwała dwa lata.

2 maja 1782 roku otworzono uroczyste niemiecko-żydowską Szkołę Główną w Pradze. R. Kestenberg-Gladstein tak opisuje tę uroczystość: „Od godziny szóstej rano modlono się we wszystkich synagogach o pomyślność dla nowej szkoły. Zakazano wszelkiego handlu i ruchu. Nikomu nie wolno było opuszczać miasta. Dzieci w uroczystych strojach przeszły ulicami do budynku szkoły, gdzie w sali egzaminacyjnej zebrały się wszystkie osobistości na czele z dyrektorem Kindermannem. Sławny wokalista z Mannheimu wykonał pieśni pochwalne. Zakończenie stanowiła modlitwa, zredagowana przez Ezechiela Landau, o długie i szczęśliwe lata rządów Józefa II. Wieczorem gmina żydowska zorganizowała na własny koszt sztuczne ognie, w czasie których skandowano *Vivat Josephus secundus*. Wiener odnotował, że Izrael nie widział w całych Czechach takiego uroczystego otwarcia szkoły”¹¹.

Dwaj nauczyciele (matematyki) Szymon Gunz i (języków) Mojżesz Wiener rozpoczęli pracę w tej szkole. Uczono w niej też innych przedmiotów, jak np. geografii, praktycznej sztuki mierniczej, rysunków, historii naturalnej, rachunków dla kupców, historii Austrii i historii powszechnej. 5 października 1785 roku otworzono szkołę dla dziewcząt, gdzie uczono także żeńskich prac ręcznych. Po ukończeniu szkoły absolwenci znajdowali pracę jako nauczyciele wiejscy, kupcy czy księgowi sklepowi. Praska Szkoła Główna cierpiała jednak z powodu małej ilości uczniów. W odpowiedzi na to zareagował rząd austriacki środkami przemocy. Dla przykładu od roku 1786 wymagano do zawarcia związku małżeńskiego świadectwo ukończenia szkoły. Od roku 1812 żądano jeszcze przed zawarciem związku małżeńskiego dodatkowo egzaminu z podręcznika Herca Homberga *Bne Zion*. Nacisk państwowy osiągnął początkowo pewne skutki, w późniejszym okresie liczba uczniów znowu zmalała. Przyczyny słabego uczęszczania do szkół żydowskich były różne. Według R. Kestenberg-Gladsteina na plan pierwszy wysuwają się dwie przyczyny:

¹⁰ R. Kestenberg-Gladstein, *dz. cyt.* 42—43.

¹¹ R. Kestenberg-Gladstein, *dz. cyt.*, 45—46.

1. Do nowo otwartych szkół uczęszczały tylko biedne dzieci. Dzieci zamożnych rodziców pobierały naukę u nauczycieli prywatnych.

2. Żydzi prasy byli bardzo nieufni i konserwatywni. Skreślono bowiem z programu nauczania wszystkie żydowskie przedmioty.

W Szkole Głównej w Pradze mamy dwóch nauczycieli hołdujących ideom Oświecenia: Piotra Beera i Herca Homberga. Pierwszy przybył do Pragi w roku 1811, drugi w roku 1818. Piotr Beer jako przedstawiciel Oświecenia był bardzo radykalny, podobnie Herc Homberg¹². Różnice pomiędzy nimi widzi R. Kestenberg-Gladstein następująco:¹³ „Beer był podobny do Homberga w różnych punktach widzenia, może brakowało mu trochę «żydostwa». Wywody Beera były bardziej teoretyczno-spekulatywne i dla mas mniej przydatne. W rzeczy samej był Beer w swoich pismach bardziej nacjonalistyczny aniżeli Homberg...” W roku 1797 ukazało się jego dzieło *Kelch des Heiles* (Kielich zbawienia). W słowie wstępnym mówi on o „jasnym przedstawieniu” patentu żydowskiego z roku 1797. Celem książki jest „zachęta do miłości i wdzięczności wobec monarchy” i „dokładne wykonanie zarządzenia ze strony naszej narodowości”¹⁴. Dwa pierwsze rozdziały patentu (religia i nauczanie) zostają tutaj uzupełnione o przykłady z literatury dawnej i współczesnej. Piotr Beer kładł nacisk na miłość bliźniego jako wspólny fundament pomiędzy Żydami i chrześcijanami. Według niego należałoby nauczać następujących przedmiotów religijno-żydowskich: historię żydowską, 13 artykułów wiary Mojżesza Majmonidesa, ogólną naukę obyczajów i miłości do ojczyzny. Piotr Beer nie chciał w szkole słyszeć żadnego słowa hebrajskiego i żydowskiego. Stąd był on nie lubiany przez współziomków, często nawet zwalczany. Przełożeni gminy w roku 1817 głosowali za Hercem Hombergiem „nie z miłości do Homberga, ale z nienawiści do Beera”¹⁵.

W roku 1815 cofnięto Hombergowi prawo pobytu w Wiedniu. W odpowiedzi na to zaproponował Homberg rządowi założenie seminarium rabinackiego w Pradze. Praska gmina nie przyjęła jednak propozycji Homberga motywując, że „za mało Żydów chce zostać rabinami, a rabini są słabo sytuowani”¹⁶. Zamiast tego wołała gmina dla praskiej Szkoły Głównej jakiegoś nauczyciela, który by wykładał Talmud. Początkowo istniały rozbieżności odnośnie wynagrodzenia owego nauczyciela i gmina zobowiązała się do płacenia 1000 guldenów rocznie. Herc Homberg żądał 1500. Gmina praska wyraziła na to zgodę. Tak więc w roku 1818 przybył 70-letni Herc Hom-

¹² Por. E. Staff, *Beer Peter*, w: *Encyclopaedia Judaica*, IV, Jerusaleń 1971, 379—380.

¹³ R. Kestenberg-Gladstein, *dz. cyt.*, 62, przyp. 133.

¹⁴ R. Kestenberg-Gladstein, *dz. cyt.*, 58—59.

¹⁵ R. Kestenberg-Gladstein, *dz. cyt.*, 60.

¹⁶ R. Kestenberg-Gladstein, *dz. cyt.*, 60, przyp. 121.

berg do Pragi. Homberg — jako nauczyciel — przejął parę godzin od Piotra Beera. Poza tym był też nadzorcą nad nauczycielami domowymi. W roku 1814 zmarł dyrektor Wiener. Jego urząd przejął najstarszy nauczyciel Szymon Gunz. Po jego śmierci dyrektorami szkoły zostają nauczyciele chrześcijańscy: Antoni Raaz (1814—1827) i Jan Wannicek (1827—1838). Chrześcijanie byli dyrektorami szkoły żydowskiej z powodu konfliktu pomiędzy gminą żydowską a Hercem Hombergiem i Piotrem Beerem.

Chociaż Herc Homberg zerwał z Galicją, był jednak pośrednio związany z tym krajem. Herc napisał parę artykułów do „Bikkure haittim”. Jeden artykuł, traktujący o szkołach galicyjskich, ukazał się anonimowo. Homberg korespondował z wieloma galicyjskimi pisarzami hebrajskimi (tzw. *maskilim*). Abraham Kohn, lwowski rabin liberalny, otrzymał dyplom z podpisem Herca Homberga. W Pradze zaprzyjaźnił się Herc Homberg z Löbem Rappoportem. Ten przybył do Pragi w roku 1840. Majer Bałaban otrzymał od rodziny Rappoport setki listów do literackiego opracowania.

Herc Homberg zmarł 24 sierpnia 1841 roku w Pradze. Jeszcze za jego życia prawie wszyscy synowie przyjęli chrzest¹⁷. W. Häusler tak scharakteryzował Herca Homberga: „Ta problematyczna, ze strony żydowskich ziomków znienawidzona, osobowość jest typową, dla owej generacji. Zdolny i ambitny Żyd w ostentacyjnym odrzuceniu tradycji żydowskiej (dzieci Homberga przyjęły wiarę katolicką) i w pełnym podporządkowaniu państwu, chciał zdobyć uznanie społeczne”¹⁸.

HERZ HOMBERG IN PRAG (1818—1841)

Nach der Flucht aus Galizien führte Herz Homberg ein schweres Leben in Wien. Aus seinem *Bne Zion* bekam er aus Galizien nicht viel Erlös. Deshalb war er auf den Absatz des Buches in Böhmen und Mähren in besonderer Weise angewiesen. In dieser Zeit unterstützten ihm verschiedene mitleidvolle Personen in finanzieller Hinsicht. Eine besondere Gelegenheit bot sich ihm im Jahre 1818. In diesem Jahr wurde Herz Homberg zum außerordentlichen Lehrer der religiösen Moral mit dem Titel eines k.k. Schulrates ernannt. Seine Aufgabe bestand in der Inspektion aller jüdischen Gemeindegemeinschaften und in der Prüfung der Rabbinatskandidaten. Herz Homberg starb am 24. August 1841 in Prag. Noch zu seiner Lebzeiten wurden seine vier Söhne getauft.

¹⁷ Jeden z nich, Fryderyk, został odznaczony w r. 1868 papieskim krzyżem rycerskim, a w r. 1873 papieskim krzyżem komendanckim w dowód zasług dla Stolicy Apostolskiej, por. M. Bałaban, *dz. cyt.*, 219.

¹⁸ Por. W. Häusler, *Der Weg des Wiener Judentums von der Toleranz zur Emanzipation*, Jahrbuch des Vereines für Geschichte der Stadt, Wien 30—31 (1974—1975), 95.